

УДК 26 (477.62)

І. Г. Луковенко

ІУДЕЙСЬКА ГРОМАДА МАРІУПОЛЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу особливостей формування та функціонування інституцій іудейської релігії як етнічної релігії євреїв Маріуполя. Аналізуються демографічні аспекти формування єврейської спільноти, форми та напрямки общинної діяльності: синагога та молитовні будинки, казенний та духовний рабинати, система організації традиційних для іудаїзму форм релігійного життя, духовної освіти.

Ключові слова: іудаїзм, єврейська громада, єврейський закон, духовне правління, казенний рабин, духовний рабин, синагога, молитовний будинок, Приазов'я.

DOI 10.34079/2226-2830-2022-12-33-34-44-59

Іудаїзм становить невід'ємну складову єврейської традиційної культури, її стрижень та фундамент особливо в умовах іноетнічного, інокультурного та іноконфесійного середовища діаспорального буття. Єврейська громада Маріуполя та Приазов'я становила вагомому частку етнокультурного життя регіону у дорадянський період. Тим не менше, ця тема досі залишається недослідженою. На тлі сучасних процесів, пов'язаних із відкритою російською агресією, коли громада опинилася в умовах кризи, тема збереження національної пам'яті та історії набуває особливо гострої актуальності.

Публікації місцевих краєзнавців (Л. Яруцького, С. Бузова тощо), з яких ще на початку незалежності почалося фіксування фактів життя іудейської громади продовжилися окремими дослідженнями науковців, що торкалися тих чи інших аспектів проблеми. Зокрема, частково єврейське етно-культурне та соціально-економічне життя євреїв Маріуполя висвітлюється І. Пономаревою в контексті етно-культурних процесів в регіоні в цілому (Пономарева, 2016). Організація духовно-освітньої діяльності євреїв регіону (та частково Маріуполя) аналізувалося В. Гончаровим (Гончаров, 2008). Окремі аспекти релігійного життя євреїв Маріуполя та Приазов'я досліджено О. Тухватуліною (Манякіною) (Тухватуліна, 2011). Організаційно-управлінські аспекти функціонування єврейської спільноти досліджено автором (Луковенко, 2021).

Метою статті є аналіз системи духовно-релігійного (іудейського) життя єврейської спільноти Маріуполя в різних його аспектах в тому об'ємі, як це дозволяють наявні джерела.

Єврейська громада Маріуполя починає активно формуватися з 1840-х рр., хоча поодинокі присутність євреїв фіксується і до того. Проте у зв'язку з тим, що в місті заборонялося селитися не грекам, воно зростало повільно. В 1847 р. її чисельність становила 111 осіб. Рубіжним часом став 1859 р., коли у місті було дозволено оселятися іншим народам. Фактично було узаконено вже існуюче єврейське населення та активізовано збільшення спільноти надалі. Станом на 1859 р. вона становила 273 особи (140 чоловіків та 133 жінки) (Памятная книжка..., 1860, с. 20). Ця ж цифра вказана у «Материалах для географии и статистики России» (Павлович, 1862, с. 339): зафіксована наприкінці 50-х рр. цифра продовжувала використовуватися і у подальші роки. При тому, що загальна кількість населення міста на кінець 1850-х рр. становила 5 258 осіб (Вильсон, 1863, с. 25), а на початку 60-х – 6 089 осіб. Тобто євреї у цей період складали 4–5 % від всього населення міста.

Загалом по губернії кількість євреїв у 1862 р. оцінювалася в 16 250 осіб (Павлович, 1862, с. 122), тобто євреї Маріуполя складали бл. 1,5% від всіх євреїв губернії. По Маріупольському грецькому округу було 158 іудеїв (Памятная книжка..., с. 20).

У подальшому воно зростало несуттєво, а у відсотковому відношенні, порівняно із чисельністю населення міста, не змінилося, тобто зростало пропорційно: у 1864 р. їх кількість зросла лише до 393 осіб, та становила ті ж самі 5 % від населення міста (7 440 осіб) (Семенов, 1867, с. 179).

Через приблизно п'ятнадцять років воно зросло вже суттєвіше: на початку 1880-х рр. воно оцінюється в 1 691 особу (Авдеева, 2013, с. 76). Тобто за півтора десятка років зросло на 1 298 осіб.

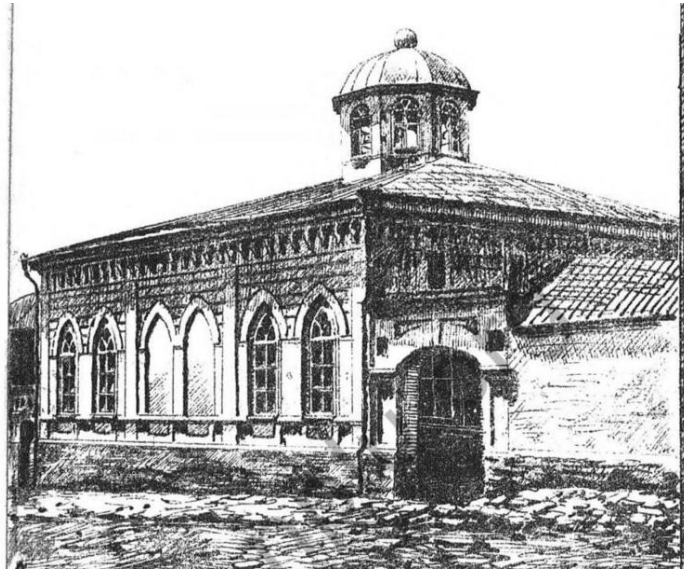
А ось на кінець XIX ст. маємо значно суттєвіше зростання: у 1897 р. кількість носіїв єврейської мови лише тільки у самому місті (не враховуючи передмість) становила вже 4 710 осіб (з них 4698 іудеїв, 11 православних та один римо-католик, очевидно, євреї, що прийняли християнство) (Тройницкий, Н. А., 1904, с. 90–91). Це становить 15 % від всієї кількості мешканців міста. В свою чергу іудеями себе визначило 5 013 осіб (16 % від загалу, за даними перепису 1897 р. населення Маріуполя складало 31 116 осіб, не враховуючи передмість, разом передмістями 46 734, але даних про мовну та релігійну належність цих передмість немає, вони йшли загалом по повітовій статистиці) (Тройницкий, Н. А., 1904, с. 72–74).

Враховуючи особливу роль релігійної ідентифікації в єврейській культурі, саме цифру 5 013 можна вважати як таку, що відбиває кількість євреїв які у переважній більшості сповідували саме іудаїзм. Загалом у повіті мешкало 10 672 іудея (5 659 у сільській місцевості та 5 013 у місті). Отже в Маріуполі мешкало 47 % євреїв повіту.

Останні передрадянські дані фіксують, що по всіх містах Катеринославської губернії єврейське населення оцінювалося в 26,69 % (Статистический ежегодник..., 1918, с. 61). Дані по євреях по Маріуполю відсутні, але принаймні напередодні Першої світової війни воно оцінювалося, як і наприкінці XIX ст., приблизно у 15 % від загалу (Статистический ежегодник..., 1914, с. 36).

Попри те, що від того часу, як євреї стали являти собою не поодинокі випадки, а почала формуватися більш-менш велика громада, характерні для цієї етноконфесійної спільноти форми інституалізованого традиційного релігійного життя стали формуватися не відразу.

Центром єврейської громади є синагога або молитовний будинок, які є невід'ємним та обов'язковим атрибутом повноцінного життя спільноти. Упродовж багатьох років через нечисленність євреїв не мали можливості та права облаштувати не тільки синагогу, а і молитовний будинок: єврейські громади мали право мати один молитовний будинок на 30 будинків і одну синагогу на 80. Очевидно, тривалий час громада не відповідала цим нормам, задовольнялися найманими приміщеннями (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 151). Лише у другій пол. – напр. 1850-х р. стався певний перелом. Зростання чисельності призвело до того, що стара практика оренди приміщень вже не відповідала реаліям та постало питання побудови власного приміщення. Хоча загальнопоширеною є інформація, що перший молитовний будинок було збудовано за ініціативи ремісника Абрама Фреймана у 1864 р. (на вулиці Харлампіївській) (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 152), тим не менше, слід зазначити, що згідно інформації з «Памятной книжки для Екатеринославской губернии на 1860 год», станом на 1859 р. у Маріуполі був один кам'яний молитовний будинок (Памятная книжка..., 1860, с. 62–63).

*Будівля хоральної синагоги на вул. Харлампіївській
(з книги «Мариуполь и его окрестности»)*

Так чи інакше, але загальноновизнаним є те, що першим, а упродовж близько тридцяти років єдиним, молитовним будинком була саме будівля на Харлампіївській. Упродовж подальших років його ретельно облаштовували, прикрашали, реконструювали. Так, у другій пол. 1860-х рр. за ініціативи членів духовного правління габбая (старости) синагоги дубровенського міщанина Йосипа Яковича(?) Біча, скарбника, мариупольського міщанина Еліягу (Іллі-Вульфа) Купріца, членів правління молитовного будинку Мойсея Огуза, купця Наума Фалькевича, мариупольського 2-ї гільдії купця Ісаака Ізраїльовича Копелевича, азовського міщанина Григорія (Цві-Гірша) Самойловича було встановлено Арон-кодеш (спеціальна шафа для зберігання сувоїв Тори), лавки для віруючих парафіян, посеред приміщення встановлено біму (спеціальне піднесене місце, з якого читається Тора та виступає рабин), впорядковано місце для жінок (жінки та чоловіки в ортодоксальному іудаїзмі моляться окремо) (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 152-153). У 80-х рр. за ініціативи габбая мариупольського міщанина (а ще раніше купецького сина) Олександра Ароновича Хмельницького було знову зроблено реконструкцію приміщення та будівлі в цілому: замовлено та встановлено новий Арон-кодеш, зведено купол, у Катеринославі замовлено новий сувій Тори. Один з сувоїв експонувався в Музеї народного побуту, але був викрадений російськими окупантами та вивезений з Маріуполя.

Надалі, коли чисельність громади зростала, одного молитовного будинку стало вже недостатньо. Для вирішення цієї проблеми на початку 1880-х рр. громада придбала у Антона Івановича Чабаненка подвір'я з декількома будівлями по вул. Георгіївській. В одній з цих будівель було влаштовано ще один (другий за рахунком) невеличкий молитовний будинок. У подальші роки молитовний будинок на цій вулиці позначався як «Перший молитовний будинок» і інколи (неофіційно) як «синагога», хоча офіційно такого статусу не мав. Ініціатором відкриття у 1882 р. цього молитовного будинку став мариупольський 2-ї гільдії купець Йосип Ілліч Авербах, спонсорами заможні євреї міста молчадський міщанин Соломон Бельський, член духовного правління 1-го молитовного будинку олександрівський міщанин Яків Поляк та мариупольський 2-ї гільдії купець Михайло Сахаров. Вже за десять років, на початку 1890-х рр., коли старе приміщення також вже не відповідало потребам,

виникла необхідність побудувати нове приміщення, втім будівництво затягнулося, нова будівля постала на початку ХХ ст., але не пізніше 1909 р.

*Будівля першого молитовного будинку на вул. Георгіївській
(фото, зроблене Целінським орієнтовно до 1909 р.)*

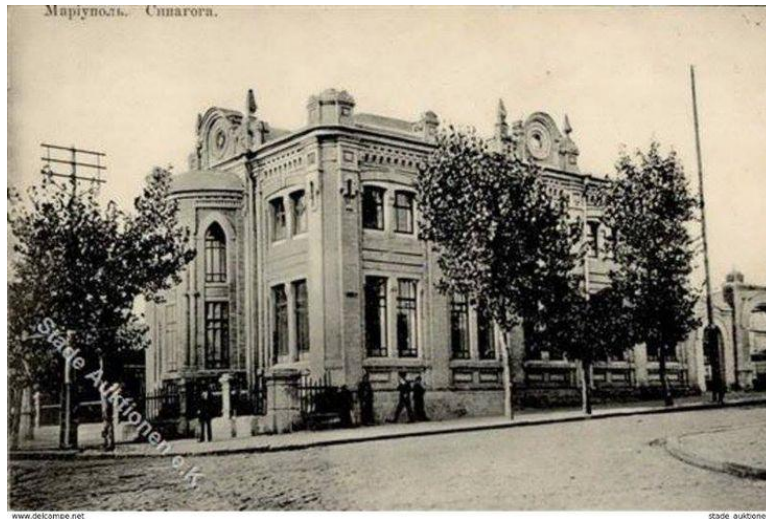
Єврейська громада не тільки зростала чисельно, але розшаровувалася за конфесійною та соціальною ознаками. За свідченнями кореспондента газети «Приазовский край» О. Попова (Олександра Серафимовича) наприкінці ХІХ ст. у місті була хоральна синагога та два молитовні будинки (Приазовский край, 1897). Тобто до молитовного будинку на вул. Георгіївській додається ще один, який відомий як 2-й молитовний будинок «ХаБаД» (Мариупольская жизнь, 1908). Тобто, ми бачимо, що у місті в якийсь час виокремлюється група віруючих, що стали орієнтуватися на цей хасидський рух (рух ХаБаД-Любавич). Припускаємо, що приблизно в цей час вони будують молитовний будинок на вул. Митрополитській.

*Приміщення колишнього 2-го молитовного будинку Хабад
на вул. Митрополитській, 19. (фото автора)*

Трохи пізніше, на початку ХХ ст., євреї-ремісники засновують власний молитовний будинок (загалом третій за рахунком) та будують приміщення на розі Харлампіївської та Миколаївської (тепер Миколаївська, 28) вулиць. Будинок був зведений орієнтовно к 1900

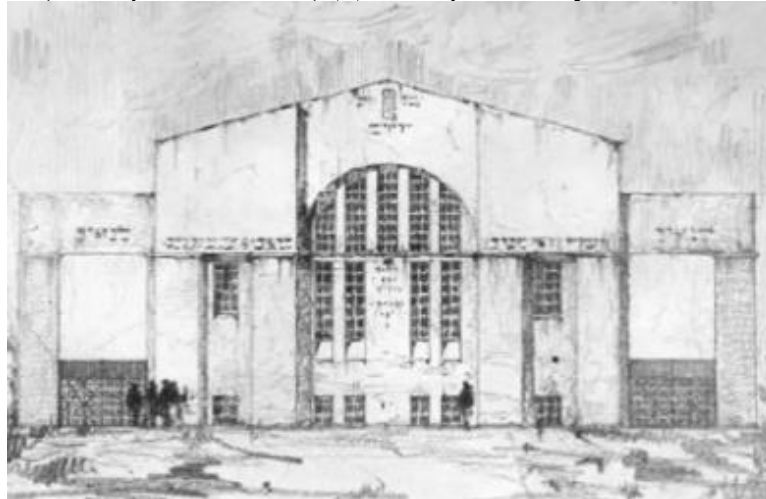
року у «цегляному стилі» та отримав назву «ремісничої синагоги», або «ремісничого молитовного будинку» (Мариупольская жизнь, 1915). Будівля постраждала під час військових дій весною 2022 р.

*3-й молитовний будинок («реміснична синагога»), вул. Миколаївська, 28
(фото взято з: [https://www.wikiwand.com/en/Choral_Synagogue_\(Mariupol\)](https://www.wikiwand.com/en/Choral_Synagogue_(Mariupol)))*

Є дані про існування молитовного будинку на вул. Італійській, але нам не вдалося знайти документальних свідчень про нього. Скоріш за все тут має місце помилка, обумовлена тим, що на вул. Італійській розташовувалося Товариство допомоги ремісникам іудейського віросповідання, яким опікувався 3-й молитовний будинок. Або це пов'язано із даними про те, що до побудови будинку на Харлампіївській євреї орендували приміщення саме на Італійській вулиці. Це могло призвести до плутанини у сучасних публікаціях та розповсюдження інформації про якійсь «молитовний будинок на Італійській вулиці». Хоча це тільки наше припущення і вирішення цього питання потребуватиме додаткових даних.

У переддень Першої світової війни постало питання побудови ще однієї синагоги. У 1914 р. відомому петербурзькому архітектору Якову Германовичу Гевірцу (автору знаменитої хоральної синагоги у Харкові, яку він спроектував напередодні) було замовлено так і не реалізований проєкт (Котляр, 2008, с. 123). Де мала розташовуватися синагога невідомо.

Нереалізований проєкт синагоги в Маріуполі Якова Гевірца, 1914 р.

Відповідно до законодавчих норм органом, що управляв життям єврейської общини, було т.зв. «духовне правління». Згідно «Статуту духовних справ іноземних сповідань» воно організовувалося при кожній синагозі та молитовному будинку та обиралося з числа членів громади на три роки. Воно складалося зі старости (габбая), скарбника (неємана) та ученого (талмід-хахама) (Сперанский и др., 1857, с. 198). Так, наприклад, у 1860-х рр. керівниками молитовного будинку були вже згадувані габбай Йосип Біч та скарбник Ілля (Елягу-Вульф) Купріц.

Членами духовних правлінь були особи, що мали високий соціальний статус: купці, заможні міщани, підприємці (за виключенням третього, «ремісничого», молитовного будинку, де членами правління були «прості» міщани, міські обивателі). Так, багаторічним (з 1870 і принаймні до 1895 р.) старостою (габбаєм) синагоги був представник маріупольської купецької родини Хмельницьких Олександр Аронович Хмельницький. У 1874 р. посаду ученого займав маріупольський 2-ї гільдії купець Ісак (Іцко) Ізраїлевич Копелевич, у 1876 р. маріупольський 2-ї гільдії купець Йосип Ілліч Авербах. У 1880-х рр. скарбником був маріупольський 2-ї гільдії купець Лейба Хононович Горелов. Наприкінці 1890-х рр. габбаєм був 1-ї гільдії купець Михайло Григорович Трегубов. На початку ХХ ст. кілька років членом духовного правління був маріупольський 2-ї гільдії купець Борис Наумович Фалькевич. У 1910 р. габбаєм синагоги був маріупольський 1-ї гільдії купець Ізраїль Хононович Горелов (власник кондитерської та цукрової фабрик), скарбником маріупольський 1-ї гільдії купець Ізраїль Самойлович Горенштейн (власник заводів з виробництва марсельської черепиці та вогнетривкої цегли), а вченим 2-ї гільдії купець Зельман Ізраїлович Сеган. Габбаєм 1-го молитовного будинку був маріупольський 2-ї гільдії купець Соломон (Шломо) Аронович Рісс, скарбником підприємець бердянський міщанин Ісак Якович (Іцко Янкелев) Дрідзо. Габбаєм 2-го молитовного будинку «Хабад» купець, дрибінський міщанин Самуїл Наумович (Шмуль Нухімович) Глацер (торгував металами), скарбником маріупольський 2-ї гільдії купець Рафаїл Якович Іофіс (займався торгівлею зерном та був старшиною комерційного зібрання міста Маріуполя). Станом на 1910 р. духовне керівництво «ремісничої синагоги» складалося з габбая, катеринославського міщанина Зельмана Айзиковича Бродського, скарбника, колишнього колоніста колонії Приютної Мойсея (Мовши) Лейбовича Дединського та вченого, дубненського міщанина Хаїма Хаскелевича Рохבלата (Весь Мариуполь..., 1910, с. 128). Тобто, соціальний статус керівництва «ремісничої синагоги» не був високим.

Офіційне адміністративно-формальне керівництво уособлював казенний рабин, який був також членом духовного правління та представляв інтереси влади. Ця посада була виборною, казенний рабин обирався уповноваженими від хоральної синагоги та всіх молитовних будинків строком на три роки, затверджувався губернським керівництвом (що підтверджувалося відповідною грамотою) та отримував жалування з казни (звідси, як вважається, назва цієї посади). Альтернативні назви цієї посади, які можна знайти у документах: громадський, або повітовий рабин.

Вперше в місті ця посада зафіксована у 1870 р. Чи був якийсь духовний керманіч до цього нам не відомо. Принаймні точно можна казати, що на середину 50-х рр. духовного керівництва в місті не було: Маркус Соломонович Гурович, вчений рабин при новоросійському та бессарабському генерал-губернаторах, здійснюючи у 1856 р. інспектуючу подорож єврейськими поселеннями півдня України, вказав, що у Маріуполі (та Таганрозі) «єврейское население обходилось совершенно без духовных пастырей» (Лернер, 1901, с. 76). А вже наприкінці 1850-х рр. згідно даних «Памятной книжки

Екатеринославской губернии за 1860 р.» зафіксовано наявність двох представників «єврейського духовенства», причому як чоловічої, так і жіночої (!) статі (Памятная книжка..., 1860, таблиця 1, с. 10). Хто ці люди, невідомо.

Ймовірно, за відсутності рабина певну керівну роль виконував єврейський суд - «бейт-дін», факт існування якого в Маріуполі зафіксував той самий Маркус Гурович (Лернер, 1901, с.104). Бейт-дін був уповноважений вирішувати питання общинного та особистого життя у релігійній, громадській сферах (наприклад, питаннях майна). Орган не був постійно діючим, а формувався ситуативно, в залежності від потреб.

Першим казенним рабином Маріуполя, ім'я якого нам відомо, був Ар'є-Лейб Дан (в книзі «Мариуполь и его окрестности» його прізвище дано неправильно «Дин» та без згадування імені), який займав цю посаду з грудня 1870 р., та у 1871 р. (Синагога Маріуполь, Метрическая книга, 1866–1870, с. 41). Як довго він обіймав посаду невідомо, подальші дані є обривчастими (дані за 1872 та 1873 роки відсутні). У 1874 р. рабина не було, керівництвом було духовне правління - габбай Еліягу (Ілля-Вульф) Купріц, скарбник Михайло Вульфович та вчений Іцко Копелевич. Новий рабин з'являється вірогідно у 1875 р., принаймні, точно відомо, що до жовтня 1876 р. казенним рабином була людина, прізвище якої вірогідно було Гін.

Потім знову маємо перерву, коли весь функціонал лежав на духовному правлінні: габбаї Олександрі Хмельницькому, скарбнику Михайлі Вульфовичу та вченому Йосипу Авербаху. На нетривалий час (у 1876–1877 рр.) з'являється посада помічника рабина, яку займав представник відомої в місті родини катеринославський міщанин Леопольд (Липа, Йогошуа(?)-Липман) Григорович Ейнгорн (його рідний брат Елеазар Григорович Ейнгорн – відомий лікар, спадковий почесний громадянин).

І лише з липня 1877 р. з'являється казенний рабин, який займав цю посаду близько сорока років: від липня 1877 до жовтня 1918 р. (з перервами). Звали його Йосип Мойсейович (Мовшевич) Грунін.

Лише в окремі невеликі періоди функції казенного рабина виконував хтось з членів духовного правління. Вперше це зафіксовано у серпні 1886 р., коли «исправляющим должность раввина» був член духовного правління 1-го молитовного будинку Яків Поляк. Він же заміщав рабина у вересні та грудні 1888 р., а також у червні 1890 р. У серпні 1901 р. та грудні 1902 р. виконувачем обов'язки рабина був купець Борис Наумович Фалькевич. У лютому, вересні та грудні 1904 р. – вчений єврей З. І. Сеган. З середини січня до вересня 1909 р. – Б. Гольдшмідт, у жовтні знову З. І. Сеган, у грудні - І. С. Горенштейн. З січня по вересень 1910 р. – Б. Гольдшмідт, у жовтні – З. І. Сеган.

З вересня 1912 р. до початку жовтня 1913 р. посаду казенного рабина Маріуполя займав Зиновій Н. Крупицький. Це був відомий на той час єврейський історик, доктор філософії, автор книги «Хасидизм, его происхождение, философская сущность и культурно-историческое значение» (1912 р.). Після Маріуполя з жовтня 1913 р. він займає посаду казенного рабина Вінниці. Те, що це одна й та ж людина, нами було встановлено шляхом співставлення даних з метричних книг маріупольської та вінницької синагог, а саме автографів-підписів казенного рабина в обох книгах. Після нього Йосип Грунін знову повертається до виконання своїх обов'язків. Чим була викликана ця перерва, які відносини були між цими двома рабинами, та чому саме він більше року «заміщав» Й. Груніна, нам, на жаль, невідомо.

Й. Грунін займав цю посаду до червня 1918 р. Останні місяці його керівництва випали на початок революційних подій. Він застав прихід до влади у грудні 1917 р. більшовиків та

початок німецько-австрійської окупації. Надалі він, вірогідно, не маючи сил та можливостей, у жовтні 1918 р. вимушений був просити міську управу про сорокаденну відпустку «для поправлення свого крайне расстроенного здоровья» (Мариупольский вестник, 1918). Подальша його доля нам невідома. Після цього до своїх обов'язків він вже не повернувся.

Починаючи з червня 1918 р. обов'язки казенного рабина виконували інші члени духовних правлінь, зокрема, вже згадувані нами.

З червня 1918 р. по березень 1919 р. – І. С. Горенштейн (його керівництво співпало із пануванням білогвардійської добровольчої армії).

У березні-квітні 1919 р. – І. Левін, у 1-й пол. травня 1919 р. – член духовного правління Вульф Вердніков (їх керівництво співпало із черговим захопленням Маріуполя більшовиками).

В період чергового панування денікінців обов'язки рабина виконував відомий в місті підприємець Арон Вульфівич Гурович (купець, власник магазину «часов, золотых и серебряных вещей и музыкальных инструментов» та Голова правління Товариства допомоги бідним євреям Маріуполя): кінець травня – липень 1919 р., а також І. Х. Горелов – у серпні 1919 р., потім знову І. С. Горенштейн – з серпня по грудень 1919 р.

У січні 1920 р., коли більшовики захопили місто, обов'язки рабина виконували І. С. Горенштейн, І. Х. Горелов, а з кінця січня і принаймні до кінця 1920 р. – А. В. Гурович. На цьому історія інституту казенного рабинату у Маріуполі завершилася.

Казенний рабин здійснював богослужіння, вів метричні книги, приводив до присяги гласних міської думи та євреїв, забраних до армії. Джерела зберегли і специфічні форми діяльності. Так, у 1911 р. у приміщенні синагоги він провів траурну панахиду з нагоди 30-ї річниці з дня вбивства імператора Олександра II (Мариупольская жизнь, 1911). У 1913 р. у приміщенні 1-го молитовного будинку (по документах «нової синагоги») провів святкове богослужіння із відповідними вірнопідданськими проповідями з нагоди 300-річчя династії Романових (Мариупольская жизнь, лютий 1913). У 1914 р. ним було проведено молебень з приводу початку війни у присутності представників місцевої адміністрації і міського самоврядування: «В своей речи г. Грунин указал на верноподданнические чувства еврейства и на его готовность принести жертвы на алтарь отечества. Затем были прочитаны молитвы на еврейском и русском языках о здравии Государя Императора и всего Царствующего Дома и о даровании победы русскому воинству. Присутствовавшими на молебствии постановлено было через г[осподина]. начальника губернии послать от имени местной еврейской общины телеграмму Государю Императору с выражением верноподданнических чувств» (Мариупольская жизнь, 1914).

Важлива роль у виконанні рабином своїх функцій відводилася т.зв. ритуалам життєвого циклу (народження, обрізання, шлюб, поховання). Ним здійснювалася реєстрація народження дітей. А ось щодо обрізання, то хоча формально ці обов'язки поклалися саме на казенного рабина, обрізання в реальності здійснювали моелі. Відомі прізвища моелей Маріуполя другої половини ХІХ ст.: колоніст колонії Веселої, а згодом маріупольський міщанин Яків Аронович Іофіс, динабургський (тепер м. Даугавпілс) міщанин Герш Ізраїльович Дрічанський, черіковський, згодом маріупольський, міщанин Гершон Єхильович Суцкін, могильовський міщанин Арон-Меер Лейбович Альтшулер та інші. Хоча Тора наказує кожному єврею зробити обрізання своєму синові, насправді, на практиці робить моель: здійснення обрізання батьком зафіксовано в дуже не чисельних випадках, жодного разу в Маріуполі, лише або в колоніях, або навколишніх селах.

Ритуали шлюбу (хупи) здійснював переважно сам казенний рабин, або хтось за його дорученням (зокрема, духовний рабин Яків Епштейн, а після нього Іцхок Косовський, помічник рабина Леопольд Ейнгорн, або хтось, хто виконував обов'язки рабина). Ритуал передбачав укладання шлюбного договору (ктуби) за присутності двох свідків, дані про що заносилися рабином до метричної книги. Здійснення розлучень казенний рабин часто передавав духовному рабину.

Інститут духовного рабинату був важливим елементом життя єврейської громади в ті часи. Майже у кожній єврейській громаді було два рабина: казенний (офіційний) та духовний, негласний, неофіційний, який, як правило, завідував безпосередньо духовною частиною єврейського життя, був знавцем єврейського закону (галахи), роз'яснював необхідність тих чи інших релігійних вимог, розбирав суперечки, судив тощо.

Таким рабином у Маріуполі з 1870 по 1914 роки був Яків (Янкель-Копель) Рувімович Епштейн (1838–1914). Сам він походив з міщан м. Маріамполя, центру Маріампольського повіту Августовської (з 1866 Сувалкської) губернії (на той час це була територія Царства Польського), тепер місто Маріямполе на південному заході Литовської Республіки (Метрическая книга, 1876, с. 5). Можливо через співзвучність назв обох міст він обрав Маріуполь як місце життя та служіння? З 1867 по 1869 р. він був рабином Мелітополя, а після нього переїздить до Маріуполя. Вперше в метричних книгах він згадується у 1870 та 1876 рр., втім не як духовний рабин, цей статус напряду не вказувався. Саме духовним рабином він названий у 1884 р. (Синагога Мариуполь, Метрическая книга, 1884, с. 53). Свої обов'язки він виконував до своєї смерті у 1914 р. Він був похований на єврейському цвинтарі міста, могила, нажаль, не збереглася. Невідомо, чи належав він до левітського за походженням роду Епштейнів, корені якого ведуть до землі Гессен у Німеччині (від назви міста Епштайн), а білорусько-литовська гілка з'являється на межі XVII–XVIII ст., але з цього роду вийшло чимало рабинів, зокрема і представників хасидського руху.

Другим та останнім духовним рабином міста був Ісаак (Іцхок) Косовський (1878–1951). Народився він у 1878 р. у Варшаві. Вперше його ім'я в кості духовного рабина Маріуполя згадується у 1916 р. До цього, з 1904 по 1915 рр., він був рабином містечка Вевіс (Єв'є, Троцького повіту Ковенської губернії). Посаду займав вірогідно до 1922 р., адже з цього року значиться рабином польського міста Августов (1922–1925 рр.), а у 1925–1933 рр. був скоріш за все рабином м. Волковиськ (Білорусь), адже після нього там рабином став його син. Втім, є дані, що він був рабином м. Вілкавішкіс (Литва). Помер він у 1951 р. у Йоханесбурзі.

Важливим елементом повноцінного общинного єврейського життя був єврейський цвинтар. Інформація, що міститься у книзі «Мариуполь и его окрестности» повідомляє про заснування єврейського цвинтаря у 1865 р. неподалік від села Новомиколаївка (тепер частина Маріуполя Волонтерівка). Якщо це так, то воно проіснувало недовго, там само вказується, що «оставлено оно 20 лет тому назад», приблизно тоді ж засновується нове кладовище «в пяти верстах от города» (Мариуполь и его окрестности, 1892, с. 151–152). Проблема ідентифікації цвинтаря поблизу с. Новомиколаївка і досі залишається «білою плямою», а щодо нового цвинтаря, то за інформацією Р. І. Саєнко єврейський цвинтар був заснований рішенням міської думи у 1867 р. (Саєнко, 2010. с. 182). Хоча є припущення, що ховати на цьому цвинтарі почали не раніше 1870 р., принаймні, тільки з цього року у метричних книгах стало вказуватися, що небіжчик похований саме на єврейському цвинтарі, до того в якості місця поховання вказувалося «кладбище, состоящее близ города».

Важливу роль в ритуальній практиці іудеїв займає ритуальна чистота. Через відсутність відповідних можливостей внаслідок знищення Єрусалимського храму та неможливості приносити спеціальні очисні жертви, основним механізмом часткового досягнення відповідного стану, є міква – спеціальний ритуальний басейн для омовінь. В Маріуполі міква знаходилася на подвір'ї синагоги. Згодом через її занедбання нову було організовано у приміщенні навпроти синагоги. Є свідчення, що міквою могли користуватися не тільки євреї. У газеті «Мариупольская жизнь» (від 4 грудня 1913 р.) можна знайти таке оголошення: «Еврейские общественные ванны заново отремонтированы, установлены мальцевские ванны, чистота образцовая. Ежедневно от 9 до 11 часов ночи. Харлампиевская ул. прот. Хоральной Синагоги».

В іудаїзмі існують особливі вимоги до їжі – закони кашруту. Можна припустити, що певні можливості для цього надавали євреї, що мешкали у колоніях та селах навколо міста. В самому місті були магазини, що торгували кошерною їжею. Так, 1912-м р. датовано існування магазину «Гигиеническая молочная «Прогресс» Я. Г. Хаита», що торгував молочною кошерною продукцією, а 1919-м «Первый варшавский колбасный магазин», де можна було придбати кошерну м'ясну продукцію. Окрім задоволення повсякденних аліментарних потреб, євреї мали можливість задовольняти і потреби, пов'язані із святковими ритуалами. Так, працювала громадська мацпекарня, яка виготовляла мацу вищої якості на Пейсах у кількості, яка могла забезпечити усе єврейське населення міста і його околиць. На це ж саме свято можна було придбати продукти в оптово-роздрібному магазині «Труд» та магазині Б. Г. Мілова.

Важливу роль в духовному житті євреїв відіграє благодійність, яка є однією з найбільш важливих заповідей (міцвот), що носять не так морально-духовний, як обов'язковий характер релігійного закону. Благодійність позначається словом «цдака» та означає буквально «праведність» або «справедливість». Благодійницьку сторону общинного життя представляло Товариство допомоги бідним євреям. Ця організація, яка об'єднувала заможних євреїв міста, займалася збором грошей, які спрямовувалися на благодійні потреби: пряма фінансова допомога, роздача вугілля, медична допомога у лікарнях (зокрема і не євреям), роздача безкоштовної маци на Пейсах. Фінансувалася діяльність єврейської лікарні, поховального братства «Хевра Кадіша», єврейських шкіл (Талмуд-Тори та школи для дівчат). У діяльності товариства провідну та активну роль відіграло багато впливових та заможних підприємців та купців: Абрам Трегубов, Ісай Матецький, Йосип Вайнеров, Давид Розенталь, Моріц Глацер, Ізраїль Горелов, Яків Сапальський тощо. Головами товариства в різні роки були Абрам Вульфівич та Давид Розенталь. У 1902 р. з ініціативи товариства було засновано єврейську лікарню. Завідувачем принаймні у 1916 р. був лікар Мойсей Очаківський.

Після початку I Світової війни також додалася допомога родинам мобілізованих, а також біженцям. Для цього при товаристві було створено спеціальну комісію «по оказанию помощи евреям, пострадавшим от войны» на чолі із Давидом Григоровичем Розенталем (маріупольським 2-ї гільдії купцем та керуючим маріупольським відділенням Азово-Донського Комерційного банку). Також існував маріупольський притулок для дітей біженців євреїв та єврейський інвалідний будинок. Окрім єврейської благодійної діяльності єврейські купці були дотичні і до загальноміської благодійної діяльності. Так, наприклад, купці Ісай Єхильович Матецький, Давид Григорович Розенталь та Абрам Михайлович Трегубов брали участь у роботі повітового відділення губернського тюремного комітету. А Ісай Матецький також входив ще й до складу Товариства допомоги бідним. Існувало також і Товариство взаємодопомоги ремісникам іудейського віросповідання.

Важливе значення у діяльності єврейської громади мав і духовно-освітній процес. З рабином Ар'є-Лейбом Даном та тодішніми членами правління синагоги (в першу чергу Мойсеєм Огузом) пов'язано заснування у місті Талмуд-Тори – релігійного навчального закладу для хлопчиків із малозабезпечених сімей. Її заснування датується 1870-м роком. Талмуд-Тора – початкова школа, де навчали переважно бідних дітей, сиріт та напівсиріт. Школа існувала за рахунок субсидій, навчання було безкоштовне, хлопчики отримували базову початкову освіту (арифметика, російська мова), основи івриту, Тори.

Талмуд-Тора починалася із 20-ти хлопчиків, а на кінець XIX ст. навчалось вже близько сотні. Спочатку хлопчики займалися у приміщеннях двоповерхового будинку, побудованого навпроти хоральної синагоги (на вул. Харлампіївській): перший поверх цього приміщення було відведено під мікву, на другому розташувалася Талмуд-Тора. На духовне правління покладалися задачі організації навчального процесу, фінансування тощо. Згодом для Талмуд-Тори було збудовано поряд ще одну одноповерхову будівлю, яка збереглася до нашого часу.

*Будівля Талмуд-Тори (праворуч), двоповерхова будівля ліворуч позаду – стара будівля Талмуд-Тори (на другому поверсі) та мікви (на першому поверсі)
(фото взято з: <https://forum.j-roots.info/viewtopic.php?t=4786>)*

Функції завідування навчальним закладом було покладено на казенного рабина Маріуполя Йосипа Груніна. О. Попов (Серафимович) вказував, що весь тягар утримання цього закладу було покладено тільки на хоральну синагогу, при тому, що на той час в місті функціонувало ще два молитовні будинки. Він негативно поставився до цього, вважаючи, що це «...в высшей степени несправедливо, так как эта школа – общееврейское дело, и все евреи должны поддерживать ее» (Приазовский край, 1897). Втім, треба сказати, що, ймовірно, з часом ситуація змінилася. Принаймні, у 1910 р. серед опікунів Талмуд-Тори ми знаходимо скарбника 1-го молитовного будинку І. Я. Дрідзо та скарбника 2-го молитовного будинку Р. Я. Юфіса, а також одного з ключових спонсорів 1-го молитовного будинку купця М. М. Сахарова. Головою опікунської ради був Абрам Гурович.

Наприкінці XIX ст. почала функціонувати така ж школа для дівчат. Для неї було збудовано приміщення поряд із будівлею хоральної синагоги (на вул. Харлампіївській). Весною 2022 р. будівля була знищена російськими окупантами.

Цими двома навчальними закладами освітня сторона громадсько-релігійного життя євреїв Маріуполя не обмежувалася. Ті, хто міг собі фінансово дозволити, обирали для навчання своїх дітей приватні навчальні заклади, де викладалися також і релігійні предмети. Зокрема, у 1910 р. фіксуємо існування трьох приватних училищ. Училище 3 розряду для хлопчиків та дівчат К. Абрамовича, яке спеціалізувалося на підготовці до навчання у середніх навчальних закладах. Зокрема там навчали давньоєврейській мові, єврейській історії та законам єврейської віри. Цей навчальний заклад позиціонував себе як хедер - єврейська релігійна початкова школа. Існувало також приватне чоловіче училище 3 розряду І. Злоцовського, де також вивчали «основательно русские и еврейские предметы». Існувало приватне єврейське училище для дітей обох статей Р. Я. Фільштинської, яке займалося підготовкою до середніх навчальних закладів. Зокрема діти навчалися єврейської мови.

Таким чином, упродовж дорадянського існування єврейської спільноти, яка почала активно формуватися з 40-х рр. XIX ст. (хоча поодинокі єврейська присутність фіксується і раніше) та з того часу невпинно зростала чисельно, вдалося налагодити цілком повноцінне традиційне життя згідно приписів іудаїзму як етнічної єврейської релігії.

Воно складалося із спочатку одного молитовного будинку, а на момент встановлення радянської влади включала вже синагогу та три молитовні будинки. Було сформовано управлінську систему, яка включала інститути казенного та духовного рабинів, духовні правління.

В релігійному аспекті громада була поділена як мінімум на дві групи, принаймні чітко фіксується присутність групи віруючих, орієнтований на хасидський рух ХаБаД-Любавич. Спільнота була також поділена і за соціальними ознаками, що також позначалося на організації релігійного життя (зокрема, наявність «ремісничої синагоги»).

Духовно-релігійна практична складова традиційного іудейського життя (єврейський закон – галаха) забезпечувалася можливістю здійснення всіх необхідних громадських (синагогальні служби та свята) та приватних ритуалів, зокрема і всіх аспектів ритуалів життєвого циклу (обрізання, хупа, поховання), забезпечувалася система кашруту, а також практика духовно-релігійної освіти (Тамуд-Тора, приватні навчальні заклади). Організована була і традиційна для іудейської спільноти соціально-благодійницька діяльність.

Бібліографічний список.

- Авдеева, Е.С., 2013. Еврейская община в контексте межконфессиональных отношений в Северном Приазовье (последняя четверть XVIII–XIX вв.). *Актуальные вопросы общественных наук : социология, политология, философия, история*. 11(31), с. 74–81. Новосибирск : Изд. “СибАК”.
- Весь Мариуполь и его уезд: адрес-календарь*, 1910. Мариуполь. Издательство: Типография С. А. Копкина.
- Вильсон, И. (ред.), 1863. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством: Список населенных мест по сведениям 1859 года. *Списки населенных мест Российской Империи*. Спб. : [б. и.].
- Гончаров, В.В., 2008. Деякі аспекти модернізації общинної школи євреїв Катеринославської губернії (1861–1913 рр.). *Історичні і політологічні дослідження*, 1–2(37–38), с. 229–235. Донецьк: ДонНУ.
- Котляр, Е. 2008. Яков Гевирц и его роль в еврейской архитектуре России начала XX в. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 9(1), с. 112–130.

- Лернер, О. М. 1901. *Евреи в Новороссийском крае : исторические очерки : По данным из архива бывшего Новороссийского генерал-губернатора*. Одесса : Типография Г. М. Левинсона.
- Луковенко, І.Г., 2021. Релігійне життя євреїв Маріуполя ХІХ – початку ХХ ст. (організаційно-управлінський аспект). *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць*, (31–32), с. 52–61.
- Маріуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии*, 1892. Маріуполь: Типо-Литография А. А. Франтова.
- Маріупольская жизнь*. 4 июня 1908 года, с. 1.
- Маріупольская жизнь*. 22 февраля 1911 года, с. 3.
- Маріупольская жизнь*. 21 февраля 1913 года, с. 3.
- Маріупольская жизнь*. 4 декабря 1913 года, с. 1.
- Маріупольская жизнь*. 25 июля 1914 года, с. 1.
- Маріупольская жизнь*. 10 ноября 1915 года, с. 1.
- Маріупольский вестник*. 19 октября 1918 года, с. 3.
- Павлович, В., 1862. Екатеринославская губерния. *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба*. Том 6. Санкт-Петербург: Типография Департамента Генерального Штаба.
- Памятная книжка для Екатеринославской губернии на 1860 год*, 1860. Екатеринослав : Тип. губ. правл.
- Пономарева, И. 2016. Маріуполь етнічний (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття). *Матеріали до української етнології*, 15, с. 57–68.
- Приазовский край*. 11 ноября 1897 года, с. 4.
- Саенко, Р.И., 2010. «Маріуполь – мой любимый город...» : *Очерки по истории города и края*. Маріуполь : ОАО «ММК имени Ильича».
- Семенов, П., 1867. Географическо-статистический словарь Российской империи [в 5 томах]. Том 3. СПб. : Типография В. Безобразова и К^о.
- Синагога г. Маріуполь. Метрическая книга записей о браке и смерти. 13 февраля 1866 – 28 декабря 1870*. F 211/1/1/fo1 41. Донецьк: Державний архів Донецької області.
- Синагога г. Маріуполь. Метрическая книга записей о рождении, браке, смерти и прекращении брака. 1 января 1884 – 30 декабря 1884*. F 211/1/4/fo1 53. Донецьк: Державний архів Донецької області.
- Сперанский, М. М. и др., 1857. Уставы духовных дел иностранных исповеданий. В: главноуправляющий Вторым отделением Блудов Д. Н. (ред.). *Свод законов Российской империи*. 11(1). Санкт-Петербург: В типографии второго отделения Собственной Его Императорского величества Канцелярии.
- Статистический ежегодник России 1916 г. (год тринадцатый), 1918. *Издание Центрального Статистического Комитета М. В. Д. М.*: Москов. сов. раб. солд. и кр. деп.
- Статистический ежегодник России. 1913 г. (год десятый), 1914. *Издание Центрального Статистического Комитета М. В. Д. С.*-Петербург.
- Тройницкий, Н. А. (ред.), 1904. Екатеринославская губерния. [Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.] *Издание центрального статистического комитета Министерства внутренних дел*. Т. 13. СПб : Типография Э. Л. Пороховщиковой.
- Тухватулліна, О.С. 2011. Релігійні традиції євреїв Північного Приазов'я (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.). *Історичні і політологічні дослідження*. 1–2 (47–48), с. 205–211.

References

- Avdeeva, E. S., 2013. Evrejskaya obshchina v kontekste mezhkonnatsional'nyh otnoshenij v Severnom Priazov'e (poslednyaya chetvert' XVIII–XIX vv.) [The Jewish Community in the Context of Interfaith Relations in the Northern Sea of Azov (Last Quarter of the 18th–19th Centuries)]. *Aktual'nye voprosy obshchestvennyh nauk : sociologiya, politologiya, filosofiya, istoriya*, 11(31), s. 74–81. Novosibirsk : Izd. "SibAK".
- Goncharov, V.V. 2008. Deyaki aspekty` modernizatsiyi obshhy`nnoyi shkoly` yevreyiv Katery`noslavs`koyi guberniyi (1861–1913 rr.). *Istoriya`chni i politologichni doslidzhennya*, 1–2(37–38), s. 229–235. Donecz`k: DonNU.
- Kotlyar, E., 2008. Yakov Gevirc i ego rol' v evrejskoj arhitekture Rossii nachala XX v. [Yakov Gevirts and his role in the Jewish architecture of Russia at the beginning of the 20th century]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv*, 9(1), s. 112–130.
- Lerner, O M., 1901. *Yevrei v Novorossiyskom krae : istoricheskie ocherki : Po dannym iz arkhiva byvshego Novorossiyskogo general-gubernatora [Jews in the Novorossiysk Territory: historical essays: According to data from the archive of the former Novorossiysk Governor-General]*. Odessa : Tipografiya G. M. Levinsona.
- Lukovenko, I.G., 2021. Religijne zhy`ttya yevreyiv Mariupolya XIX – pochatku XX st. (organizacijno-upravlins`ky`j aspekt) [Religious life of the Jews of Mariupol in the 19th and early 20th centuries. (organizational and management aspect)]. *Visnyk Mariupol`s`kogo derzhavnogo universy`tetu. Seriya: Istoriya. Politologiya. Zbirny`k naukovy`x prac`*, (31–32), s. 52–61.
- Mariupol' i ego okrestnosti. Otchet ob uchebnyh ekskursiyah Mariupol'skoj Aleksandrovskoj gimnazii [Mariupol and its environs. Report on educational excursions of the Mariupol Alexander Gymnasium]*, 1892. Mariupol': Tip-Litografiya A. A. Frantova.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 4 iyunya 1908 goda. s.1.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 22 fevralya 1911 goda. s. 3.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 21 fevralya 1913 goda. s.3.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 4 dekabrya 1913 goda. s. 1.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 25 iyulya 1914 goda. s.1.
- Mariupol'skaya zhizn' [Mariupol life]*. 10 noyabrya 1915 goda. s.1.
- Mariupol'skij vestnik [Mariupol messenger]*. 19 oktyabrya 1918 goda. s.3.
- Pamyatnaya knizhka dlya Ekaterinoslavskoj gubernii na 1860 god. [Commemorative book for the Yekaterinoslav province for 1860]*, 1860. Ekaterinoslav : Tip. gub. pravl.
- Pavlovich, V., 1862. Yekaterinoslavskaya guberniya [Yekaterinoslav Governorate]. *Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, sobrannye ofitserami Generalnogo shtaba*. vol. 6. Sankt-Peterburg: Tipografiya Departamenta Generalnogo Shtaba.
- Ponomareva, I. 2016. Mariupol' etnicheskij (konec XVIII – nachalo XX veka) [Ethnic Mariupol (late 18th – early 20th century)]. *Materiali do ukrains'koj etnologii*, 15, s. 57–68.
- Priazovskij kraj [Azov region]*. 11 noyabrya 1897 goda. c. 4
- Saenko, R.I. 2010. «Mariupol' – moj lyubimyj gorod...» : ocherki po istorii goroda i kraja ["Mariupol is my favorite city...": Essays on the history of the city and the region]. Mariupol' : OAO «MMK imeni Il'icha».
- Semenov, P., 1867. *Geograficheskostatisticheskij slovar' Rossijskoj Imperii [Geographical and Statistical Dictionary of the Russian Empire]*, v 5-ti t., vol. 3. SPb: Tipografiya V. Bezobrazova i K°.

- Sinagoga g. Mariupol. Metrichestskaya kniga zapisey o rozhdenii, brake, smerti i prekrashchenii braka. 1 yanvarya 1884 – 30 dekabrya 1884 [Synagogue in Mariupol. Metric book of records of birth, marriage, death and termination of marriage. January 1, 1884 – December 30, 1884].* F 211/1/4/fol 53. Donetsk: Derzhavniy arkhiv Donetskoi oblasti.
- Speranskiy, M. M. i dr., 1857. Ustavy dukhovnykh del inostrannykh ispovedaniy [Charters of Spiritual Affairs of Foreign Confessions]. In: *glavnoupravlyayushchiy Vtorym otdeleniem Bludov D. N. (red.). Svod zakonov Rossiyskoy imperii.* 11(1). Sankt-Peterburg: V tipografii vtorogo otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo velichestva Kantselyarii.
- Statisticheskii ezhegodnik Rossii 1916 g. (god trinadtsatyy) [Статистический ежегодник России 1916 г. (год тринадцатый)], 1918. *Izдание Tsentralnogo Statisticheskogo Komiteta M. V. D. M.: Moskov. sov. rab. sold. i kr. dep.*
- Statisticheskii ezhegodnik Rossii. 1913 g. (god desyatyy) [Statistical Yearbook of Russia. 1913 (tenth year)], 1914. *Izдание Tsentralnogo Statisticheskogo Komiteta M. V. D. S.-Peterburg.*
- Synahoha h. Maryupol. Metrycheskaia knyha zapysei o brake y smerty. 13 fevralia 1866 – 28 dekabria 1870 [Synagogue of Mariupol. Metric book of records of marriage and death. February 13, 1866 – December 28, 1870].* F 211/1/1/fol 41. Donetsk: Derzhavniy arkhiv Donetskoi oblasti.
- Troynitskiy, N. A. (ed.), 1904. Yekaterinoslavskaya guberniya: Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii 1897 g. [Yekaterinoslav Governorate: The First General Census of the Russian Empire in 1897]. *Izдание tsentralnogo statisticheskogo komiteta Ministerstva vnutrennikh del.* vol. 13. Spb : Tipografiya E. L. Porokhovshchikovoy.
- Tukhvatullina, O.S., 2011. Relihiini tradytsii yevreiv Pivnichnoho Pryazovia (kinets KhVIII – pochatok XX st.) [Religious traditions of the Jews of the Northern Azov region (end of the 18th - beginning of the 20th century).]. *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, 1–2(47–48), pp. 205–211.
- Ves' Mariupol' i ego uezd: adres-kalendar' [All Mariupol and its county: address-calendar],* 1910. Mariupol'. Izdatel'stvo: Tipografiya S. A. Kopkina.
- Vil'son, I. (ed.), 1863. Ekaterinoslavskaya guberniya s Taganrogskim gradonachal'stvom: Spisok naseleennykh mest po svedeniyam 1859 goda [Ekaterinoslav province with the Taganrog city administration: List of populated places according to the data of 1859]. *Spiski naseleennykh mest Rossiyskoy Imperii.* Spb. : [b. i.].

Стаття надійшла до редакції 13.12.2022 р.

I. Lukovenko

JEWISH COMMUNITY OF MARIUPOL XIX – the early XX CENTURIES

The article is devoted to the analysis of the features of the formation and functioning of the institutions of the Jewish religion as the ethnic religion of the Jews of Mariupol.

The demographic aspects of the formation of the community are analyzed, in particular the statistics of growth from the time of active formation to the beginning of the First World War.

The features of the formation of a network of religious buildings, namely synagogues and houses of worship as centers of community life, which ensured a full-fledged religious life of the community, were analyzed.

An analysis of the system of administrative and management of community life was carried out. The history of the formation and functions of state and spiritual rabbinates, the system of functioning of spiritual boards as governing bodies of the communal life of the Jewish community are shown.

The features of the functioning of the main forms of traditional Jewish life are analyzed: the organization of providing kosher food, ensuring the possibility of observing ritual purity (mikvah), the implementation of rituals of the life cycle: circumcision, marriage (hupa), funeral (functioning of the Jewish cemetery).

The system of organizing spiritual and religious education, in particular Talmud-Torah (primary school for boys), primary school for girls, network of private Jewish educational institutions, is analyzed.

Key words: *Judaism, Jewish community, Jewish law, spiritual rule, state rabbi, spiritual rabbi, synagogue, prayer house, Azov region.*